

ФЕНОМЕНАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

К.О. Синюк,

студентка групи М-11

Г.Д. Василюк,

спеціаліст вищої категорії, викладач-методист

Житомирський агротехнічний фаховий коледж

В історії мовознавства є українці, які за життя дивували своєю геніальністю світ і продовжують вражати сучасників феноменальністю власних талантів. Серед них Агатангел Кримський (1871-1942) – славіст, україніст, дослідник української лексикології та лексикографії, діалектології, правопису, українського літературознавства, фольклористики й етнографії, мовознавець, поліглот, перекладач, письменник та поет, історик, філософ, автор 26-томного зібрання монографій з проблем сходознавства і десятків підручників, один з фундаторів першої української Академії наук (1918). Дивує не лише розмаїття талантів в одній людині, але й фундаментальність та глибинність наукового пізнання вченого в кожній із цих галузей. Саме тому ім'я цієї феноменально талановитої людини внесено до затвердженого XVI сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО переліку видатних діячів світу, Інститут сходознавства НАН України носить ім'я Агатангела Кримського [8].

15 січня 2021 року виповнилось 150 років з дня народження одного з найвидатніших лінгвістів світу.

Агатангел народився в місті Володимирі-Волинському теперішньої Волинської області в родині етнічного кримського татарина, вчителя історії та географії. Через деякий час родина переїхала в Звенигородку на Черкащині. Агатангел був дуже обдарованою дитиною. У три роки навчився читати і відтоді не розлучався із книжками. Після навчання у протогімназії в Острозі (1881-1884) та Другій київській гімназії (1884-1885) вступив за конкурсом і навчався в Колегії Павла Галагана (1885-1889). Опанував тут іноземні мови: польську, французьку, англійську, німецьку, грецьку, італійську, турецьку. Саме у цьому навчальному закладі він «народився» як українець, остаточно вирішивши справу своєї національної приналежності як української [7, с.17].

Займаючись перекладами з інших мов, Агатангел Кримський залишався щирим українцем. «Кожнісіньку вольну від «офіціальних» занять часину я й присвячував Україні. Перша ознака національності є мова – я й нею найперше заклопотався, пильно читав усякі книжки, особливо увагу звертав на етнографічні матеріали, перечитав усякі філологічні праці» [7, с.17].

У 1889-1892 роках Агатангел Кримський навчався в Лазаревському інституті східних мов у Москві. Основними дисциплінами науковця були: арабська, перська і турецька мови та література. В цей час з'являється його перша публікація (під псевдонімом А. Хванько): переклад українською мовою вірша І. Нікітіна «Ранок на березі ставу». Повну вищу освіту здобув на історико-філологічному факультеті Московського університету (1892–1896). Перебував у наукових відрядженнях у Лівані та Сирії (1896–1898), а повернувшись, фактично започаткував вітчизняне сходознавство. Працював головою кафедри арабської лінгвістики; як професор арабської літератури та історії ісламу викладав курси з історії та літератури турків, персів, арабів; написав та видав десятки підручників: «Історія мусульманства», 1904-1912; «Історія арабів і арабської літератури», 1911-1912; «Історія Персії та її письменства», 1923; «Історія Туреччини та її письменства», 4 тт., 1924-1927; «Перський театр, звідки він узявся та як розвивався», 1925) та багато інших. Жоден із нових істориків Османської імперії не мав на той такої ерудиції, як Агатангел Кримський.

Володіючи багатьма мовами та чудовим поетичним талантом, він доніс до читача поезії багатьох східних та європейських авторів, перекладаючи їх українською мовою безпосередньо з оригіналу.

1918 року з'явилася можливість творити повноцінну українську науку в УАН. Агатангел Кримський переїхав до Києва, де очолив посаду секретаря щойно створеної гетьманом Павлом Скоропадським Академії наук України і аж до 1928 року працював директором Інституту української наукової мови, заслуживши славу одного із кращих знавців української мови та літератури. Це був той короткий період, коли книги виходили у друку без цензури. Праці, які мали штамп «Дозволяється випустити в світ. Неодмінний секретар Академії академік

Аг.Кримський» викликали повне довір'я у науковців світу. Ім'я Агатангела Юхимовича гарантувало високий рівень [7, с. 22].

Вчений у цей час очолював комісії діалектологічної, правописної, живої мови та історії української мови, показуючи просто неймовірну, титанічну працездатність. Його власні напрацювання в мовознавстві, фольклористиці, вивченні історії зробили помітний внесок у розвиток науки. С. Парамонів пише: «А.Кримський був тілом і душею, мозком і основним рушієм Української Академії Наук. Він її заснував, випестив і довів її до стадії, коли в Академії створилися власні традиції їх не могла викоренити ніяка зла сила» [5, с. 17]. В одному тільки Інституті української наукової мови в 1925 році працювало близько 200 співробітників. Дослідники життя Агатангела Кримського стверджують, що за час, коли наука піддавалася утискам, колектив інституту підготував 37 термінологічних наукових словників.

Агатангел Кримський вважав, що в Україні принципово необхідно спілкуватися українською мовою. Для себе він свідомо обрав українську мову і для спілкування, і для наукової роботи, і для творчості. Кримський разом із Вернадським фактично створили і зібрали унікальний фонд Всенародної бібліотеки України (тепер Національна бібліотека України імені Вернадського). Наукові дослідження Агатангела Кримського ішли всупереч офіційно встановленій в СРСР, а тепер так само головній у сучасній Росії, тезі про «Київську Русь як колицю трьох братніх народів і трьох братніх мов: російської, української і білоруської» [8]. Агатангел Кримський як дослідник мов відстоював тезу, що українська мова існувала вже в XI столітті «як цілком рельєфна, певно означена, яскраво індивідуальна одиниця. Цю позицію академік сформував на основі унікальних досліджень, результати яких виклав у працях «Українська граматики» та «Нариси з історії української мови».

Власні твори Агатангела Кримського – поетична збірка «Пальмове гілля», роман «Андрій Лаговський», «Бейрутські оповідання» – витримали перевірку часом й не одне перевидання [1, с.3].

Одна з головних суперечок, яка стосується Агатангела Кримського, пов'язана з кількістю мов, які він опанував. Різні джерела називають неоднакові цифри, які

знаходяться в діапазоні між 60 [3, с. 196-197] і 100 мовами. Сам вчений ніколи точної цифри не називав. Жартуючи, Кримський відповідав, що набагато простіше буде сказати, якими мовами не володіє. Як на ті часи, так тепер це рідкісний талант.

В період неодноразової зміни влади в Києві йому вдалося неймовірними дипломатичними зусиллями зберегти Академію. Дійшло навіть до того, що доводилося випрошувати у влади пайки, одяг, землю на городи для співробітників [7, с. 20].

Але в кінці 20-х – на поч. 30-х років ХХ ст. почалася планова акція ліквідації українознавства як науки. Були ліквідовані усі сходознавчі установи, так леліяні Агатангелом Юхимовичем, і врешті його гордість – історично-філологічний відділ Академії. Почалися часи виживання [6, с. 31-32].

Хоча 3-го травня 1928 р. члени Академії одногосно переобрали Агатангела Юхимовича секретарем, уряд не затвердив його на ту посаду [6, с. 95]. З часом були ліквідовані всі установи, які він створював і очолював. Щодня він чекав арешту, ледь виживаючи на хлібні картки. «... Залишилося кілька академіків (у 1930-х рр.), що їх уряд оголошував «незмінними», але що їх безупинно «проробляли» в газетах, часописах, промовах, як «буржуазних вчених», «ворогів народу», і що чекали з дня на день арешту або заслання. Наукова праця їх не була потрібна для Академії (в архіві Агатангела Юхимовича досі зберігаються томи цінних його монографій, що ніколи не вийшли у світ; деякими з них поцікавилися АН СРСР та АН Азербайджанської РСР і видали їх). Їх не запрошували на наукові засідання, наради. Але вони не могли й кинути Академію, тому що це вважалося б за контрреволюційний виклик. Їх зв'язок з Академією обмежувався тим, що вони двічі на місяць приходили одержувати платню та хлібні картки; колишні будівельники Академії Наук, як старці, чекали, поки «товариш» Роза чи Соня, перевіривши в десятках реєстрах і стільки ж раз перепитавши прізвище, видавала їм цю злиденну картку... Не залишилось навіть колишнього (громадськи настроєного) технічного персоналу. З'явилися в шовкових сукнях розмальовані панночки, що їм була однаково байдужа і наука, і Україна...» [7, с. 24].

Не склалося у Агатангела Кримського і особисте життя. Юнацьке кохання до Лесі Українки залишилося єдиним і неповторним. У спогадах Агатагел називає її красунею, вічною мрійницею, талановитою поеткою [6, с. 93].

Особливу радість принесло вченому приєднання Західної України (1939). Агатангел Юхимович кілька разів відвідав Львів, виступав з лекціями у найбільшій залі Львівського університету Collegium Maximum, яка вщент була забита спраглими за українським словом і правдивою українською історією студентами. Так хотілося вірити у відродження нації, у молодих сильних юнаків та юнок, щирих українців, що не дозволять паплюжити свою історію і культуру.

Але органи НКВС не забули про Агатангела Юхимовича. Хворий на астму та із серцевою недугою, майже сліпий, він все ще здавався владі небезпечним націоналістом. Після гучного всенародного 70-ліття ученого, що удостоївся ордена Трудового Червоного Прапора (15 січня 1941 р.) якраз коли почалася війна з фашистською Німеччиною, уже в липні 1941р. його безпідставно заарештували і пригадали СВУ (Спілка Визволення України). Постановою НКВС від 20 липня 1941 року він оголошується «ідеологом українських націоналістів, який протягом ряду років очолював націоналістичне підпілля». Після цього він разом з іншими українськими патріотами – Л. Старицькою-Черняхівською, О. Стешенко, І. Черкаським, О. Ярошевичем – опиняється у Казахстані, де помирає 25 січня 1942 року в лікарні кустанайської в'язниці, що славилася своїм жорстоким режимом та витонченими тортурами. Це було з'ясовано Іваном Ільєнком на базі оригінальних документів (слідча справа № 148001) [2].

Помер видатний вчений гідно, як і жив... «Слід віддати належне Агатангелу Юхимовичу, який, незважаючи на похилий вік і недугу, знайшов у собі сили, вичерпав їх останній запас, але не піддався, не обмовив ні себе, ні товаришів, достойно доніс свій тяжкий хрест на Голгофу народної покари» [2, с. 43].

Ім'я великого вченого було посмертно реабілітовано в 1957 році. Професорка літературознавства, критик і перекладачка Соломія Павличко вважає, що Агатангел Кримський – найбільш недооцінений письменник в українській літературі кінця 19-го – початку 20-го століття [4].

Творча спадщина Агатангела Кримського все ще залишається не повністю вивченою і не оціненою належно.

За життя ним були здійснені фундаментальні дослідження із арабістики, іраністики, семітології, тюркології, а також славістики. Заслуги вченого в цих галузях просто колосальні! Учений написав понад 1000 наукових праць із історії мов, літератури, мистецтва, релігії народів Близького та Середнього Сходу, а також Кавказу та Європи. Йому належать численні художні переклади Антари, Омара Хайяма, Сааді, Хафіза, Міхрі-Хітум, Фірдуосі та багатьох інших. Під керівництвом Агатангела Кримського готувалися і видавалися словники та наукові збірки, які й досі є основою для роботи перекладачів.

На думку дослідників, люди такого масштабу, як Агатангел Кримський, – це рідкісне явище в історії людства. Сам вчений називав себе «далеким від соціалізму українцем» і одночасно прагнув інтегрувати українську ідею в світову систему науки.

З 1992 року виплачується Волинська обласна премія імені Кримського. Отримують її за досягнення в галузі художньої літератури, документальної та науково-критичної літератури, театральної режисури тощо.

В 1996 році підприємство «Укрпошта» випустило марку із зображенням Агатангела Кримського; біля педагогічного коледжу у Володимирі-Волинському встановлено погруддя вченого; у Києві по вулиці Хмельницького, на будівлі колегії Павла Галагана встановлено меморіальну дошку в пам'ять Кримського.

12 січня 2021 року Національний банк України ввів в обіг ювілейну монету із серії «Видатні особистості» номіналом 2 гривні, присвячену А.Кримському. Це перша пам'ятна монета 2021 року. Її тираж становить 35 000. На реверсі монети — портрет Агатангела Кримського. Вертикальні лінії, на тлі яких зображено портрет, символізують трагічну долю вченого. В центрі монети геометричний декор із розкритих книг, складених в багатопрорізову зірку. Композиція символізує діяльність ученого-сходознавця та джерело знань. В центрі зірки слова А. Кримського: «Я зрозумів, що мушу бути українофілом – це я зрозумів цілком свідомо».

У січні 2021 Український інститут національної пам'яті напередодні 150-ліття від дня народження Агатангела Кримського організував онлайн-конференцію «Агатангел Кримський: страчений феномен». Одну з вулиць Анкари буде перейменовано на честь видатного вченого.

Список використаних джерел

1. Кримський А.Ю. бібліографічний покажчик/НАН України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського; ред. кол.: Ю. М. Кочубей [та ін.]. Київ: Ін-т сходознавства ім. А. Кримського, 2016. 275 с.
2. Ільєнко І.О. У жорнах репресій: оповіді про українських письменників (за архівами ДПУ- НКВС). Київ: Веселка, 1995. 447 с.
3. Кравчук П.А. Книга рекордів Волині. Любешів: Ерудит, 2005. 304 с.
4. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. 2016. 400 с.
5. Парамонів С. Агатангел Кримський. Наша культура. 1952. ч.1. С.17.
6. Полонська-Василенко Н. Академік Агатангел Юхимович Кримський, 1871-1941. Український історик. 1971. № 3-4.
7. Прицак О. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження. Східний світ. 1993. №1.
8. Штогрін І. Агатангелу Кримському – 150. У чому секрет геніальності найвидатнішого сходознавця 20-го століття? (дата звернення: 14.10.2021)
[Електронний ресурс: <https://www.radiosvoboda.org/a/agatangelu-krymskomu-150-poliglot-shodoznavevs/31047686.html>]